

ЗАПИСНА КНИГА ЛУБЕНСЬКОГО ПОЛКУ 1730 РОКУ

Наприкінці червня минулого 2011 р. під час пошуків нових джерел для студій Гетьманщини доби Данила Апостола в Науково-історичному архіві Санкт-Петербурзького інституту історії Російської академії наук вдалося виявити записну книгу Лубенського полку за 1730 р. Як folio, без початку, загальною кількістю 63 аркуші, вона зберігається у фонді 115: “Колекції рукописних книг” під номером одиниці зберігання 456 як “Записная полковая книга полковника Лубенского полка Апостола”¹. В архівній довідці зазначено, що “Всього в од. зб. арк. 63 арк. (в т. ч. 63 (в ¼ величини) вкладено окремо. Верхні кути з арк. 25 пошкоджені пліснявою. Початок і кінець (без нумерації) обірвані, кут палітурки обірваний”. Після арк. 46 залишилися сліди від вирваних аркушів.

З-поміж усіх полків Гетьманщини Лубенський полк, до складу якого за доби Данила Апостола входило 11 сотень: полкова Лубенська, Глинська, Городиська, Лохвицька, Лукомська, Пирятинська, Роменська, Сенчанська, Смілянська, Чигирин-Дубровська і Чорнуська, був найчисельнішим. Згідно з універсалом гетьмана Д. Апостола від 12 серпня 1731 р., коли відряджали Українську “лінію копати”, кількість козаків за табелем у полку сягала 14 236 чоловік².

Лубенським полковником середульший син гетьмана – Петро Апостол став у жовтні 1728 р. за “указом монаршим з тайного верховного совета”³ і утримував полковницький пернач аж до 1757 р.⁴. Натомість його молодший брат – Павло Апостол трохи раніше, ще 8 жовтня 1727 р. прийняв із рук батька майже спадкове полковництво Миргородського полку⁵. Влітку ж 1730 р. обидва брати склали присягу в соборній Миколаївській церкві у Глухові⁶. В одному з листів до гетьмана про це, власне, писав канцлер Г. І. Головкін, що “двум сыновьям его велено быть полковниками: Павлу – миргородским, Петру – лубенским”⁷. Обидва брати як полковники внесені до оригінального списку – “видені4” генеральної старшини, полковників та бунчукових товаришів за 1730 р.⁸.

¹ Научно-исторический архив Санкт-Петербургского института истории Российской академии наук (далі – Архів СПбІІ РАН). – Колл. № 115: Коллекция рукописных книг. – Оп. 1. – Ед. хр. № 456. – 63 л.

² Материалы для отечественной истории / Изд. Михаил Судьенко. – К., 1853. – Т. I. – С. 98, 113, 118.

³ Дневник генерального подскарбия Якова Марковича // Киевская старина. – 1894. – Т. XLV. – С. 258.

⁴ Донесення лубенського полкового обозного Івана Кулябки про призначення його лубенським полковником на місце полковника Петра Апостола, березень 1756 р. // Центральный державный историчный архив України, м. Київ (далі – ЦДІАК України). – Ф. 51: Генеральна військова канцелярія. – Оп. 1. – Спр. 1827. – Арк. 2.

⁵ Российский государственный архив древних актов (далі – РГАДА). – Ф. 248: Сенат и сенатские учреждения. – Оп. 29. – Д. 1793. – Л. 641.

⁶ Архив внешней политики Российской империи Историко-документального департамента МИД Российской Федерации. – Ф. 124: Малороссийские дела. – Оп. 124/1: 1727–1731 гг. – Д. 30. – Л. 47, 48–48об.

⁷ РГАДА. – Ф. 248. – Оп. 29. – Д. 1793. – Л. 641.

⁸ Biblioteka Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, Oddział rękopisów. – Księgozbiór Krzyżanowskich w Czerpowodach. – Sygn. 269 (Krz.): Akta kozackie z lat 1596–1723. – Str. 1. Оригінал; копія: Центральный державный историчный архив України, м. Львів. – Ф. 309: НТШ. – Оп. 1. – Спр. 2496. – Арк. 1.

У “Короткому описі Малоросії” за списком Кирила Розумовського під 1727 р. з цього приводу зафіксовано, що “тогда жь сину гетманскому, Павлу Апостолу, на мѣстѣ отческомъ дано полковничество миргородское, а меншій сынъ гетманский Петръ Апостоль, въ Петербургѣ былъ при дворцѣ государевомъ, котораго тогда жь, по отставкѣ от полковничества Андрея Марковича, въ кандидатахъ на полковничество лубенское полчане просили, но не заразъ получили”⁹. Справа в тому, що свого часу, коли виникла справа наказного гетьмана Павла Полуботка, Петро змушений був залишитися як заручник за батька у Санкт-Петербурзі й відомий як автор франкомовного щоденника за 1725–1727 рр.¹⁰. За свідченням австрійського історика Йоганна Християна Енгеля – автора “Історії України й українських козаків”, що побачила світ у Галле 1796 р., Петро Апостол вільно володів латиною, французькою, німецькою, італійською, польською мовами. Ймовірно, саме він мав безпосередній стосунок, хоча Б. Крупницький не без підстав сумнівався з цього приводу, до німецької публікації біографії батька – новообраного гетьмана (General von Klein-Russland), що вийшла друком на сторінках лейпцизького часопису “Die Europäische Fama”¹¹, та окремої спеціальної брошури, присвяченої життєпису Д. Апостола, що побачила світ у Берліні того ж таки 1728 р.¹². Можливо, Петро Апостол також мав якесь відношення і до поданої інформації про батька, яка увійшла до третьої частини спогадів німецького (брауншвейзько-ганноверського) посланника Фрідріха Християна Вебера, що вийшли друком 1740 р. в Ганновері у книзі під назвою “Das veränderte Russland” (“Змінена Росія”). Тут, до речі, згадано, що в серпні 1728 р. цар Петро II подарував лубенський регімент, в якому – 6000 козаків, молодшому синові гетьмана – полковнику Петрові Апостолу¹³. За іншими даними, лубенським полковником він був “пожалован” на гетьманському банкеті у Москві 7 квітня 1728 р., коли перебував з іншою козацькою старшиною з нагоди коронації Петра II, а 9 серпня отримав імператорську грамоту з Колегії іноземних справ на цей уряд “с повелієм” жити у Москві, відтак лише влітку 1730 р. його відпустили в Україну зі старої російської столиці¹⁴.

⁹ Короткий опис Малоросії (1340–1776) / Підгот. до друку, вступ. ст. А. Бовгирі. – К., 2012. – С. 113.

¹⁰ Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, Інститут рукопису. – Ф. VIII: Київський університет св. Володимира. – № 133 м/79. – Арк. 4–127. Частина цього щоденника переклав російською мовою О. Лазаревський: *Л[азаревский] А.* Дневник Петра Даниловича Апостола (май 1725 г. – май 1727 г.) // Киевская старина. – 1895. – Т. 50. – № 7/8. – Июль. – Отд. 2. – С. 100–155.

¹¹ Die Europäische Fama, welche den gegenwärtigen Stand der vornehmsten Höfe entdeckt. – Leipzig, 1728. – Т. 315. – S. 217–230; *Крупницький Б.* Біографія гетьмана Данила Апостола в німецькому журналі за 1728 р. // Наук. зб. Українського вільного ун-ту в Празі. – Прага, 1942. – Т. III. – С. 215.

¹² Nachricht von der Wahl des neuen Feldherrn der Kozacken Daniel Apostel, nebst dessen kurzgefasster Lebenserzählung aus dem Russischen gezogen. – Berlin, 1728. – 8 s.

¹³ *Weber, Friedrich Christian.* Des veränderten Ruslands Dritter Theil, die Regierung der Kayserin Catharina und des Kaysers Petri Secundi, und sonst alle vorgefallenen Merkwürdigkeiten in sich haltend. – Hannover, 1740. – S. 148.

¹⁴ *Лазаревский А. М.* Очерки малороссийских фамилий. Материалы для истории общества в XVII и XVIII в. (Апостолы) // Русский архив. – М., 1875. – № 1. – С. 94; *Модзалевский В. Л.* Апостолы // Малороссийский родословник: В 4 т. – К., 1908. – Т. I: А–Д. – С. 7–8.

Хай там як, але авторство записної книги за 1730 р. приписано саме лубенському полковникові. Певним аналогом до неї може послужити записна книга прилуцького полкового осавула Михайла Мовчана, хоча вона, на відміну від Лубенської полкової книги 1730 р., містить вкраплені окремі літописні уривки¹⁵. Очевидно, записну книгу все ж таки вів полковий писар Степан Савицький¹⁶ чи під його орудою хтось із канцеляристів Лубенської полкової канцелярії?

У записній книзі Лубенського полку зафіксовано записи від початку серпня 1730 р. Тут містяться різноманітні документи, а саме: вироки, “мненія”, супліки, відомості про полкову артилерію по сотнях, кількість дворів козаків та посполитих, табелі порцій та рацій, призначених для забезпечення розквартированих у Гетьманщині полків російської армії, копії листів, грамот і т. п.

13 серпня 1730 р., для прикладу, датовано вирок у справі Івана Свічки з Федором Кобкалом, в якому згадується про участь Іллі Александровича у низовому Сулацькому поході 1726–1727 рр.¹⁷. “Сулацька” тема звучала і у справі Петра і Василя Савичів з бунчуковими товаришами Федором і Яковом Василюєвичами, у якій йшлося “о горѣлках, в Сулацѣ продаванних”. Савичі продали “дѣв4т куфѣ оковитой, чтири куфи сивухи”, а грошей Василюєвичам не віддали, звідси і пішла тяжба на 340 рублів¹⁸. Супліка лохвицьких городових козаків Карпа Черкася, Матвія Дуза і Микити Ярмоленка до лохвицького сотника Федора Яковича стосувалася забезпечення під час Сулацького походу, за розпорядженням тодішнього лубенського полковника Андрія Марковича, кіньми та волами, яких брали у бездітних вдів та незаможних козаків, а ті тепер вимагали повернути за них гроші. У супліці фігурують колоритні й традиційні українські імена та прізвища козаків: Кирило Слинко, Ілько Гладуненко, Іван Кириченко, Данило Шамкало, Іван Жук, Охрім Горпиненко, Михайло Гарасченко, Каленик Лисак і Семен Овдієнко. Тому козаки спершу звернулися зі скаргою до лохвицького сотника Василя Стефановича й жалобливо просили розгляду і милості¹⁹.

Інший вирок, датований 2 серпня, стосувався родинних суперечок, зокрема справи мачухи Меланії Омелянівни Гамалії з пасинками вдови бунчукового товариша Михайла Гамалії – Федори Думитрашкової – Олександром, Йосипом і Федором Гамаліями. Цікава інформація про юнака Самійла, який із представниками славетного роду Гамаліїв “в Кієвѣ совокупно на кварталѣ зоставал ради школ латинских”²⁰.

29-м серпня датовані відомості про спірне орне поле, ниву край шляху – “по тракту к Лубн4мѣ ланѣ” в с. Єнківцях Лубенської полкової сотні²¹.

Під датою 6 вересня 1730 р., неділі, наприклад, записано, що у с. Волошинівці Глинської сотні Семен Слюз і лохвицький писар Балясний провели слідство з

¹⁵ Антонович В. Прилуцкий полковой асаул Михайло Мовчан и его записная книга // Киевская старина. – 1885. – Т. XI. – № 1 (январь). – С. 57–84.

¹⁶ Кривошея В. В. Козацька старшина Гетьманщини: Енциклопедія. – К., 2010. – С. 130.

¹⁷ Архив СПбИИ РАН. – Колл. № 115. – Оп. 1. – Ед. хр. № 456. – Л. 4об.

¹⁸ Там само. – Л. 16–17.

¹⁹ Там само. – Л. 27–27об.

²⁰ Там само. – Л. 7–8.

²¹ Там само. – Л. 2.

приводу кримінального випадку – вбивства глиньського сотниченка. Під час розслідування впливли факти пограбування глиньським сотником і ротмістром Жуком з компанійцями рухомого і нерухомого майна, а саме худоби, грошей, харчів та інших речей (“прочією р; хлядю”) з відповідними грошовими оцінками пограбованого майна²². Стосовно згаданого села, то від 4 жовтня 1730 р. відомий лист гетьмана Д. Апостола лубенському полковникові Петру Апостолу про вирішення суперечки за це село між значковими товаришами Афанасієм, Яковом і Петром Жуковськими та їхнім дядьком Афанасієм Жуковським²³.

Відомість, підписана значковим товаришем Гаврилом Роздайбидовським, зафіксувала, що полкова артилерія, яка розміщувалась у Ромнах, мала у своєму розпорядженні 8 спіжових, тобто мідних, гармат на добрих станках, 1 куфу, на п’ять неповну, пороху, 1052 великих і малих куль, двоє залізних ботв, 5 фунтів залізного дробу, 27 пар кінських підков, 21 залізну загвіздку і двоє “шопел”²⁴. Лубенська сотенна артилерія виглядала вже менш престижно, бо, крім 8 спіжових гармат, мала одну залізну, яка однак була “неугодна к стрелянію, понеже запущена уже лежить отдавна под ратушею спорчена”, а також 1 залізну гаківницю й не мала у своєму розпорядженні жодного коня²⁵. У Глиньській і Смілянській сотнях гармат не було жодної²⁶. У містечку Вереміївці Чигирин-Дубровської сотні було 4 мідних гармати, але й ті – без станків і без окуву через те, що прилуцький полковник Гнат Галаган “от армат все желѣзо до своего веремѣвского двorca ; потребил”²⁷.

На цю тему відомий також лист гетьмана Данила Апостола лубенському полковнику Петру Апостолу від 8 липня 1730 р. із відповіддю на скаргу війта та міщан Ромнів Роменської сотні на обтяження поштовою повинністю та викосами сіна для Генеральної військової артилерії²⁸.

Наприкінці записної книги поміщені дві таблиці. Перша з них, під назвою “Сколко в ономъ Полку по новоучиненомъ сего ж 1730 году козаковъ и посполитихъ людей з іменнихъ реєстровъ”²⁹, що подана тут мовою оригіналу, добре ілюструє соціальну, майнову диференціацію козацтва і поспільства, його поділ на різні станові категорії за майновим цензом: “можних”, “середніх”, “тягло убогих”, “піших, крайне убогих” (див. таблицю 1). Характерно, що в книзі вміщено інструкцію значковим товаришам Лубенського полку, щоби, складаючи реєстр: 1) козаків і посполитих записувати не хатами, а дворами; і 2) вирізняти, хто “середній”, хто “тягло убогий”, а хто “піший і крайне убогий”³⁰.

²² Там само. – Л. 19.

²³ ЦДІАК України. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 835. – Арк. 3.

²⁴ Архив СПбИИ РАН. – Колл. № 115. – Оп. 1. – Ед. хр. № 456. – Л. 20, 23.

²⁵ Там само. – Л. 20об.

²⁶ Там само. – Л. 21, 21об.

²⁷ Там само. – Л. 23.

²⁸ ЦДІАК України. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 3493. – Арк. 2.

²⁹ Архив СПбИИ РАН. – Колл. № 115. – Оп. 1. – Ед. хр. № 456. – Л. 47.

³⁰ Там само. – Л. 23.

Таблиця 1

Кількість дворів козаків та посполитих, згідно з іменним реєстром 1730 р., в 11 сотнях (полкова Лубенська, Сенчанська, Лохвицька, Глинська, Роменська, Смілянська, Городиська, Чорнуска, Пирятинська, Лукомська, Чигирин-Дубровська) Лубенського полку

Число дворів козаків					Число дворів посполитих				
можныхъ	среднихъ	т4гло убогихъ	пѣших краинѣ убогихъ	Итого	можныхъ	среднихъ	т4гло убогихъ	пѣших краинѣ убогихъ	Итого
163	201	274	194	839	117	168	173	226	684
220	405	760	923	2308	52	157	490	1097	1796
45	221	221	376	863	11	107	220	429	767
130	387	707	413	1637	22	96	716	778	1612
63	175	457	254	949	2	24	236	332	594
245	470	708	544	1967	79	246	823	1038	2186
87	310	701	283	1381	3	31	358	532	924
107	210	494	316	1127	49	121	805	756	1731
74	51	66	143	334	70	72	170	466	778
144	223	198	196	761	33	179	158	606	1276
154	397	590	394	1535	36	209	1087	1224	2556
1432	3050	5176	4036	13694	474	1410	5536	7484	14904

Всього: 28 598

1730 р. – час розміщення на зимових постоях – віттерквартирах російських драгунських і кавалерійських полків на території Гетьманщини, які вимагали провіанту, що збирався зазвичай “з обивателів”³¹. З цього приводу збереглася ціла

³¹ ЦДІАК України. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 3328: Справа про розташування в Малоросії на віттерквартирах драгунських і ландміліційних полків (1730 р.). – Арк. 2–2зв. Оригінал.

MISCELLANEA

низка універсалів та листів Данила Апостола, і в тому числі до його сина, лубенського полковника про утримання населенням російських полків, порядок видання провізії для особового складу та фуражу для коней – так званих порцій та рацій, сіна etc.³². Порції та рації – натуральний податок (харчі для людей, паша для коней), який мусили давати місцеві мешканці російським військам (10 драгунських і піхотних полків), що за наказом Петра I були розквартировані на українській території, й не в останню чергу – для контролю над нею до кінця упокореною після-мазепинською Гетьманщиною³³. Певною заслугою гетьмана Д. Апостола було обмеження до шести кількості “консистентів” – розквартированих на постійно у Гетьманщині російських полків, які завдавали їй значних і постійних збитків, невідступно вимагаючи провізії та фуражу. В записній книзі за жовтень 1730 р. вміщена “Табель, означающая сколько в Лубенском полку имѣтся дворового числа козаковъ и посполитих и сколько на ихъ видѣлено порцій и рацій” на Тверський і Азовський російські полки³⁴ (див. таблицю 2).

Таблиця 2

Табель про кількість дворів козаків і посполитих Лубенського полку із відповідним зазначенням порцій і рацій

Звання штабу ротам і сотням	Число дворів			Число	
	козаків	посполитих	разом	порцій	рацій
в сотні Лохвицькій штабу Тверського полку і одної роти Азовського полку в с. Пісках	1637	1612	3249	30	100
в Глинській Тверського полку рота гренадерська	863	767	1630	114	136
в Пирятинській Тверського полку 1 рота і Тобольського одна рота	1535	1525	3060	109	134
в сотні Чигирин-Дубровській у Вереміївці Тверського полку 2 рота і компаній	316	1718	2034	105	133
				21	21
в сотні Смілівській 3 рота Тверського полку	832	684	1916	105	134
в Лубенській 4 рота Тверського полку в с. Новаках в с. Вовчю 8 рота				105	133
	1967	1796	4216	106	133

³² Детальніше про це див.: *Пришляк В.* З листування Данила Апостола // Український археографічний щорічник. Нова серія. – К., 2010. – Вип. 15. – С. 400–401; Док. № 3. – С. 407–408.

³³ *Нечипоренко П.* Про “порції” та “рації” на Гетьманщині 1725–1750 рр. Матеріали про загальні норми податку та як їх здійснювано у полках Чернігівському та Ніженському // Записки історико-філологічного відділу ВУАН. – К., 1928. – Т. XX. – С. 175–198.

³⁴ Архив СПБИИ РАН. – Колл. № 115.– Оп. 1. – Ед. хр. № 456. – Л. 55.

в Роменській сотні Тверського полку 5 рота в селі Житньому під городом на Засуллю півроти 7 компаній				106	132
				52	67
	2308	1796	4104	32	32
в повіті Констянтинівському півроти 7		800	800	51	66
в Чорнуському полку полку Тверського рота 7	761	1246	2037	106	133
в Лукомській компанії	283	922	1205	105	132
				11	11
в Сенчанській Азовського полку рота	949	594	1544	105	133
в Городиській того ж полку рота	334	790	1124	53	64
разом у Тверський полк				1094	1434
на Азовський і Тобольський	12102	15247	28149	375	458
на аптеку і компанію				74	80
всіх порцій і рацій на полк				1543	1972

Наприкінці записної книги Лубенського полку вміщено копію грамоти ново-спеченої російської імператриці Анни Іоанівни, яка вступила “на всеросійський прародительської нашъ престоль”, від 17 липня 1730 р. за підписом канцлера Г. І. Головкина, у якій з великою долею напрацьованої імперської демагогії йдеться про намір “полегчение учинить”, а саме до її імператорського указу “убавит и не собирать” податків до Генерального військового скарбу, зокрема тютюнову десятину, мостове, перевізне та гребельне³⁵.

Таким чином, полкова записна книга лише за один неповний 1730 р., на прикладі одного Лубенського полку, ніби відслоняє завісу часу, щоби допомогти розглядіти і пізнати в історичній динаміці трохи розмиту, проте доволі цікаву картину еволюції, трансформаційних процесів та суспільної стратифікації соціуму козацької автономії за гетьманування Данила Апостола.

Володимир Пришляк (Луцьк)

³⁵ Там само. – Л. 62об.